

Norge i 1743. Innberetninger som svar på 43 spørsmål fra Danske Kanselli, 1-3. Utgitt av Kristin M. Røgeberg, Riksarkivet/Solum Forlag, Oslo 2003, 2004, 2005. ISBN 82-560-1374-5, 82-560-1456-3, 82-560-1498-9 (ib.).

Bokomtale ved Erla Bergendahl Hohler

I april 1743 gikk det ut en hær av brev til Danmarks embetsmenn i Danmark, Norge, Færøyene, og på Island: stiftamtmenn, amtmenn, fogder og prester. Brevene inneholdt spørsmål om forholdene i hver enkelt embetsmanns område: spørsmål om geografiske forhold, fjell og elver, om økonomi, bergarter, mineraler og jordbruksforhold, om planter og fiskearter, om herregårder og kirker, og ikke minst, om folket selv: deres "egenart" og dialekt, og om "Antiqviteter og Curiositeter" i distriktet. Opplysningstiden var begynt, og det var generell interesse i alle land for systematisk informasjon. Også i København ville man skaffe seg full oversikt over hele kongeriket og dets mulige rikdommer.

Meningen var å lage komplette beskrivelser over de forskjellige deler av landet. Men svarene som kom inn etterhvert, var nokså ymse. Noen embetsmenn svarte samvittighetsfullt på alle spørsmålene, andre var mindre interessert, eller de kan ha hatt dårligere oversikt over sine felt. Prosjektet med Rikenes Beskrivelse ble aldri ført ut i livet, og alle svarene ble i stor grad liggende i København. Hele dette materialet har imidlertid i alle år siden vært en rik kilde for historikere av alle slag. Og nå er Riksarkivet endelig i gang med en systematisk utgivelse av de norske svarene, og vi kan selv dykke ned i denne rikdommen av opplysninger om hvorledes Norge så ut og fungerte på midten av 1700-tallet.

Slike innsamlinger av opplysninger var forsåvidt ikke noe nytt. R. Djupedal, som har behandlet 1743-materialet i tre artikler i *Heimen X* 1955-57, lister opp en rekke tidligere undersøkelser, helt tilbake til Peder Claussøn Friis' "*Norriges Beskrivelse*" (1632), men aldri hadde det vært foretatt noe så gjennomgripende grundig som dette. Initiativet ble tatt av det Danske Kanselli, og de fleste spørsmålene satt opp av sekretær E.J. Jessen. På ham skulle det også falle å rydde opp i og samordne all informasjonen – dette ble det verre med, og sluttarbeidet ble aldri ferdig.

De tre første bindene som nå er kommet fra det norske Riksarkiv, inneholder opplysningene fra Akershus stift. Materialet fra resten av Norge er planlagt utgitt i to videre bind. Arbeidet ble påbegynt allerede i 1990, og når man ser disse bøkene,

og det mangfold av opplysninger de inneholder, kan man forstå hvorfor det har tatt så lang tid.

Brevene som ble sendt ut, inneholdt 43 nummererte spørsmål. De fleste handler om landområdene og hvorledes de blir utnyttet. Stiftets grenser? jordsmonnet? hva slags korn dyrkes, finnes det stutier? bier? vilt? Videre om fiskerier? saltproduksjon? mineraler? sagbruk? Deretter kommer spørsmålene om befolkningen: Hvilke sykdommer lider man av, og hvilke lægeurter er i bruk? Fødte og døde i de siste år? Så spørres det om herregårder i distriktet, om kirker, om eventuelle gamle "Kongebreve" som man kan ha kjennskap til. Og til slutt anmodes det om en oversikt over dialektord, og personnavneformer. Som man vil forstå, ville svar på alle disse spørsmålene komme til å gi en meget detaljert oversikt over kongerikets tilstand.

Prosedyrene for innsamlingen av informasjon var nokså kompliserte. Spørsmålene som kom, ble sendt videre nedover i hierarkiet, og svarene fra de forskjellige ble senere samskrevet – eller eventuelt ikke samskrevet – av de høyere embetsmennene. John Herstad har skrevet en innledning til Bd.1, hvor leseren får en grundig redegjørelse for hvorledes man gikk frem i denne prosessen. Ikke sjelden resulterer den i at samme opplysninger blir gjentatt flere ganger – men det kan dagens leser godt leve med. Forfatterens interesser har tydelig variert. Noen er meget omhyggelige med geografiske opplysninger: avstander, fjell, elver og fossefall, andre har fortegnelser over interessante planter som vokser i fjellet, eller man leverer lange lister over ofte brukte manns- og kvinnenavn. Opplysningene kan ofte være overraskende: man kan f.eks. plukke og selge karve (cummen), eller høste enebær for eksport. Litt vondt er det å lese hvorledes enkelte av embetsmennene skildrer den lokale befolkning: "sta, løsaktige", "uduelige" "dovne", "slætte Jordbrugere" som røyker og tygger "Hollandsk Tobak". Andre har større sympati: Wisløff, som har vært sorenskriver i Hadeland og Valdres i 39 år, skildrer fattigdommens sult og sykdommer med stor medfølelse (2, p.69). Barkebrød nevnes, og i 1740 var det "lemenår". Men presten Leigh i Østerdalen, en spesielt grundig informant, sier at det er alminnelig blandt folk der å kunne lese; mange kan også skrive og regne. Enkelte av informantene forteller noe nølende om at "der fortælles af gamle folck" om hvalfiskskjeletter funnet langt til fjells som har ligget der siden Syndfloden, om sjøorm i Drøbaksfjorden, eller om Olavskilder som bøndene besøker. Det er interessant å se hvor ulike disse embetsmennene er; noen er fulle av lokal viten og forståelse for det miljøet der de utøver sin gjerning, og skriver godt og forståelig. Mange har lest Snorre, Tormod Torfæus, Ole Worm og andre, og siterer dem. Andre kan være tverre, avvisende, og uinteresserte, og, etter språkføringen å dømme, heller ikke særlig vant til å meddele seg skriftlig?

De tre bindene med alle sine opplysninger er en gullgrube for historikere, etnologer, språkforskere, botanikere, geologer osv. Men siden dette er en anmeldelse

skrevet for leserne av *Collegium Medievale*, faller det naturlig først og fremst å spørre: hva kan en middelalderforsker få ut av alt dette? Hvor nært – eller fjernt – fra middelalderens norske virkelighet ligger alle disse opplysningene fra 1700-tallet? Er det nye opplysninger å hente, eller lar det seg gjøre å slutte noe bakover?

Dette er nok avhengig av hvilken vinkling man har. Det er spørsmålene som står henimot slutten, og som kanskje ble regnet som mindre vesentlige, som presenterer mest brukbar konkret informasjon her, men det er sørgelig tynt. Folkemedisin – giftige planter – disse kan vel gå langt tilbake i tid. Flere skriver utførlig om planter som ble brukt til å fremstille tekstilfarver. Kanselliet vil vite om ”antiquiteter”. Gravhauger har de fleste vært interessert i, og forteller om rester av gullsmykker, våpen o.l. som er funnet i slike. Ødegårder? Nei. Man blir anmodet om å gjøre rede for byers eller steders sigiller – men det vi får, er 1600-talls variantene, ikke de middelalderlige typene. I forbindelse med Skiens byvåpen får vi en morsom sidebemerkning: byens våpen viser to ski: ”Skier er de, hvormed bønderne gaar ovenpaa sneen som de ellers iche kand komme igjennem, og ere tynde og smale træer hvis forreste ende er kroget og staar lidet i weiret”.

Det blir bedt om lister over kirker. Bare få av embetsmennene gidder så meget som å nevne dem. Noen nevner ”rudera” av stenbygninger – ”munckelævninger”. Alt middelalderlig avskjediges for det meste som ”papistisk” – døpefont og røkelseskar i Enebakk kirke blir nevnt, men med en viss uvilje. Inventar i kirkene er stort sett uinteressant – med unntak av den store senmiddelalderlige altertavlen i Ringsaker kirke, som tydeligvis har imponert flere. Forøvrig ”intet at berætte”. Men enkelte skriver også forholdsvis utførlig: sogneprest Hannibal Hammer på Gran er full av opplysninger om sine to kirker, og runeinnskriftene der, og gravstenene på kirkegården. Ett og annet kirkelig dokument dukker opp: vi leser om 40 dagers indulgens for gaver til Nannestad kirke. Foged Kristen Pram i Gudbrandsdalen har merket seg flere eldre hus med smijernsbelag på dørene og ”gammel” innredning. Men som oftest heter det at ”i dette Prestegjeld finnes ingen Antiquiteter eller Curiositeter”. 30 år senere reiser Gerhard Schøning rundt i de samme prestegjeld, snakker med lokalbefolkningen, ser på deres gamle brev og dokumenter, beskriver kirker - og da ser vi hvor meget embetsmennene ikke visste, fordi de ikke var interessert.

Svarene skulle som nevnt vært samordnet av Jessen og hans underordnede – dette ble det ikke noe særlig ut av. Materialet har imidlertid alltid vært tilstede, vesentlig som en del av Abraham Kalls samlinger; et fåtall besvarelser har ligget i andre samlinger og arkiv. Det har vært brukt av mange forskere i årenes løp, slik Djupe-dal gjør rede for i *Heimen X*. Men i 1870-årene ble alt skrevet av for det norske Kildeskriftfondet, og nå er dette tilgjengelig for oss alle. Utgiveren, Kristin Røgeberg, har organisert teksten, og gjort et fantastisk arbeide med registrene. Foruten biblio-

grafien får vi forfatteroversikt (hvem var alle disse embetsmennene som skrev innberetningene?), personnavnregister, stedsnavnregister, og sakregister, og til slutt et hjelperegister med de latinske navn på planter som er nevnt. Kart over amtsinndelingen får vi også – heldigvis.

Som man vil forstå, er disse tre bindene ikke bare informative; de er også ualminnelig morsomme og givende å bla i. God jakt!

Erla Bergendahl Hohler (f. 1937) er professor em. i middelalderens kunsthistorie. Hun har publisert arbeider om stavkirkeornamentikk, romansk og gotisk billedkunst, sigillografi, ikonografi og metodeproblemer i studiet av middelalderens kunst. e.k.hohler@khm.uio.no.
